

- української наукової конференції студентів і аспірантів «Актуальні проблеми теорії та історії прав людини, права, держави і політології». — О., 2003. — С. 67.
7. Алексеев С. С. Право на пороге нового тысячелетия. — М.: Статут, 2000. — 252с.
8. Проблемы общей теории права и государства / Под ред. В. С. Нерсесянца. — М.: Норма-Ипфра, 1999. — 832 с.

УДК 34.023+347.98

Т. О. Санжарук

ПРАВОВИЙ СТАТУС ЯК ВЛАСТИВИСТЬ ІНДИВІДУАЛЬНОГО СУБ'ЄКТА ПРАВА ТА КОМПЕТЕНЦІЯ ЯК ВЛАСТИВИСТЬ КОЛЕКТИВНОГО СУБ'ЄКТА ПРАВА

Поняття суб'єкта права традиційно складається з двох основних характеристик: можливості брати участь у різних правовідносинах та реальної участі в них. Оскільки правовідносини не є єдиною формою реалізації права, то норми, що визначають становище суб'єкта права, реалізуються в першу чергу, створюючи правовий статус. Вони встановлюють становище особи (людини або колективу) в суспільстві, її потенційні можливості. Однак це ще не означає, що всі потенційні можливості будуть реалізовані в певних правових відносинах (наприклад, новонароджений володіє всіма правами, закріпленими Конституцією та іншими законодавчими актами, — це його правовий статус, але деякі з його потенційних прав, такі як житлові права, спадкові, можуть бути реалізовані в певних правовідносинах, в яких вони займають позицію носіїв прав, а фактичне здійснення лежить на батьках або опікунах).

В останні роки в юридичній літературі поняття правового статусу, правосуб'єктності та компетенції суб'єктів права є предметом дослідження як учених-теоретиків, так і правознавців галузевих наук, українських і зарубіжних мислителів минулого і сучасного, таких як Дж. Локк, Ш. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо, С. С. Алексеев, А. В. Брушлинський, В. В. Копейчиков, В. О. Котюк, Б. М. Лазарев, А. В. Малько, А. В. Міцкевич, О. В. Сурілов, Ю. А. Тихомиров, Р. О. Халфіна, Н. А. Фоменко, Ю. Я. Якимов та інші. Наслідком таких досліджень є роботи в галузі теорії права, конституційного права, адміністративного права, цивільного права та ін. Можна зазначити неоднозначність розуміння цих категорій. По-різному визначаються не тільки їх поняття, а й властивості.

Актуальність даної теми полягає в необхідності виявлення специфіки та вивчення меж сучасної юридичної діяльності щодо вищезазначеного предмета дослідження, які виступають найважливішою передумовою для подальшого розгляду цих категорій у сучасному правознавстві.

Більшість вітчизняних учених поділяють думку про те, що правовий статус — це права і обов'язки, але існують інші точки зору, відповідно до яких права і обов'язки — це лише головний елемент правового статусу. Так, М. І. Матузов як складову правового статусу громадян вважає загальну статутну відпо-

відальність громадян перед державою і суспільством [1]. О. В. Сурілов вважає, що правовий статус утворюють: а) громадянство як політико-правова основа статусу особи; б) передбачена у Конституції й інших нормативних актах постійна єдність прав, свобод, обов'язків, що невід'ємні від особи і надані всім громадянам на засадах рівності; в) юридичні гарантії їх реалізації [2]. Схожу думку висловлює В. О. Котюк. Він включає в дане поняття сукупність юридичних прав, свобод і обов'язків особи, які закріплені в чинному законодавстві і складають соціально допустимі і необхідні потенційні можливості особи мати суб'єктивні права і обов'язки і реалізовувати їх в системі суспільних відносин [3]. Якщо визначати правовий статус як постійну властивість суб'єкта права, то до нього можуть бути віднесені лише невід'ємні властивості громадянина як суб'єкта права, втрата яких свідчить про обмеження його правосуб'єктності. Такими властивостями є правоздатність, дієздатність, основні права особи на визначені блага, а також покладені на всіх громадян основні обов'язки.

Кожному суб'єкту права, як індивідуальному, так і колективному, гарантується можливість широкого здійснення правоздатності, а також безпосередньо надаються деякі найважливіші права користування матеріальними і духовними благами, розпорядження ними по своїй волі або відповідно до завдань, покладених на них. Інакше кажучи, суспільство через державу, профспілки зобов'язується надати громадянину такі блага, як освіта, безкоштовна медична допомога (ст. 49 Конституції України), соціальне забезпечення (ст. 46 Конституції України). У цьому полягає значення таких соціальних прав, як право на працю (ст. 43 Конституції України), на відпочинок, на освіту, на матеріальне забезпечення в старості й у випадку втрати працездатності, на безкоштовну медичну допомогу. Аналогічне значення мають політичні й особисті права та свободи (свобода слова, друку, права обирати і бути обраним в органи державної влади і т. п.). Певне значення мають і основні обов'язки: обов'язок працювати, дотримуватися законів та ін. Ці основні права й обов'язки невіддільні від громадянина і належать всякій особі, що визнана суб'єктом права. Вони виникають не в результаті здійснення правоздатності, а поряд з нею і доповнюють собою зміст правосуб'єктності громадянина як суб'єкта права. Права й обов'язки на визначені соціальні блага, надані суспільством особі незалежно від її індивідуальних особливостей, особистої праці й активності в суспільному житті, не можуть охопити всіх прав особи в суспільстві. Подібні права здобуваються громадянами і втрачаються ними в залежності від їхньої трудової активності, індивідуальних здібностей і потреб і багатьох інших життєвих обставин.

Таким чином, правовий статус — це юридичне закріплення становища людини і громадянина в сучасному суспільстві. Правовий статус має визначальне значення для правового регулювання поведінки особи: він служить умовою визначених взаємин між ними, обумовлює зміст поведінки особи в різних ситуаціях. Правовий статус характеризується набором прав, свобод, обов'язків, що існують у даній державі. Правовий статус може бути загальним (конституціональний); галузевим (визначається нормами певною галуззю права); міжгалузевим (нормами комплексних правових інститутів); спеціальним (певних ка-

тегорій громадян: студентів, учасників війни, пенсіонерів та ін.). Загальний, галузевий, міжгалузевий і спеціальний правовий статус здійснюються в конкретних правовідносинах.

Слід звернути увагу на деякі аспекти, що властиві правовому статусу індивідуального суб'єкта права та колективного суб'єкта права. Тут їх властивості мають розбіжність, а саме: свобода розуміється як природний стан народу або окремої людини, який характеризується можливістю діяти на власний розсуд. У вузькому розумінні свобода — суб'єктивна можливість людини і громадянина здійснювати або не здійснювати певні дії, що ґрунтуються на конституційних правах і свободах [4, 441]. Так, у Дж. Локка свобода позначається як автономія особи, що включає свободу вибору мети, свободу совісті та переконань, свободу розпоряджатися своєю особистістю і власністю [5]. Це властиво для індивідуального суб'єкта права. Таким чином, правовий статус вступає в певну суперечність з правовим статусом громадянина, що перебуває на посаді певного виду колективного органу. Такий вид свободи може бути здійснений тільки у рамках тих прав, що зазначені посадовими функціями, і входить до компетенції даних повноважень, а також не перевищувати їх обов'язки. Можна пояснити це прикладом: «...підприємницька діяльність депутатів, посадових і службових осіб органів державної влади і органів місцевого самоврядування обмежується законом...» (ст. 42 Конституції України) [6], але «державні службовці мають право: користуватися правами і свободами, які гарантуються громадянам України Конституцією і законами України...» (ст. 11 Закону України «Про державну службу») [7].

При перебуванні індивідуального суб'єкта права в якості колективного суб'єкта права втрачається, в певній мірі, його індивідуалізація. З цього приводу можна зазначити деяку обмеженість конституційних свобод суб'єкта права. Так, говорячи про властивості правового статусу індивідуального і колективного суб'єкта права, є підстава зробити такий висновок: правовий статус індивідуального суб'єкта права характеризується набором прав, свобод, обов'язків, що закріплено в даній державі на законодавчому рівні, а правовий статус колективного суб'єкта права — правами та обов'язками, що закріплено в даній державі на законодавчому рівні.

Наявність правового статусу — якість суб'єкта права, необхідна умова участі в правовідносинах. Однак для такої участі вимагається ряд додаткових умов, пов'язаних з характером даного виду суспільних відносин. Учасником правовідносин є людина чи суспільне утворення.

Як слушно зазначив А. В. Брушлинський, що оскільки будь-який людський індивід є частиною людства, то він обов'язково входить у різні суспільні групи, являє собою нерозривну розвиваючу єдність соціального та індивідуального [8]. Багато досліджень групового суб'єкта нерозривно пов'язані з вивченням індивідуального — особистості, індивідуальності. В залежності від характеру відносин, в яких бере участь індивід, розкриваються різні сторони його особистості. Він виступає як член суспільства, як працівник, як посадова особа, що виконує покладані на неї функції, і т. п. Всі ці властивості розкриваються в різних

видах суспільних відносин, в кожному з яких виділяються окремі властивості даної людини.

Для участі в правовідносинах колектив повинен бути певним чином організований. Характер й форма організації мають велике значення для участі колективу в правовідносинах. Індивідуалізована характеристика колективів є досить суттєвою для певних правових відносин.

У зв'язку з цим уявляється доцільним знову звернути увагу на такі категорії, як «правосуб'єктність», «правоздатність» та «дієздатність». А. В. Міцкевич, Н. А. Фоменко в своїх роботах ототожнюють правосуб'єктність з правовим статусом громадян чи організацій [9; 10].

Серед науковців вважається, що правосуб'єктність охоплює правоздатність, дієздатність і правовий статус [11]. Таке трактування вони обумовлюють тим, що кожний суб'єкт права внаслідок самої дії закону, тобто незалежно від участі в тих чи інших правовідносинах, наділений певним комплексом прав і обов'язків, які створюють його правовий статус, а правовий статус має особливе, визначальне значення для правового регулювання поведінки осіб і є передумовою конкретних взаємовідносин між ними, зумовлює зміст поведінки особи в різних життєвих ситуаціях.

«Сутність правосуб'єктності полягає в тому, що вона визначає ті юридично значущі характеристики, які перетворюють реальну (персональну індивідуалізовану) особу на носія того чи іншого статусу» [12].

Існує також і протилежна думка. Так в роботі Р. О. Халфіної зазначається, що правосуб'єктність — один із елементів правового статусу, можливість виступати як суб'єкти прав і обов'язків в різних сферах суспільних відносин, одна із форм правових гарантій соціальних благ, прав і свобод громадян, що охороняються державою [13, 126–128].

Вище вже наводилася думка окремих авторів, що загальні або загальнорегулятивні правовідносини виникають із конституційних норм, які встановлюють становище громадян. Виходячи з цього зазначимо, що ці норми не реалізуються безпосередньо у правовідносинах. Вони визначають статус громадянина, створюючи можливість участі в певних правовідносинах, де і реалізуються норми, оснований на загальних конституційних принципах.

У визначенні правового статусу і правосуб'єктності існують суттєві особливості. Наприклад організації — держава створює такі утворення чи допускає або заохочує їх існування і діяльність на певних умовах; їх правовий статус і правосуб'єктність встановлюються державою. Саме держава володіє можливістю створювати науково обґрунтовану систему державних організацій, визначати їх статус і правосуб'єктність в сполученні зі статусом і правосуб'єктністю громадян і суспільних організацій. Створення такої системи має велике значення в процесі наукового керівництва розвитком суспільства, особливо, коли система органів управління, визначення функцій і компетенції кожного органу, раціональна побудова горизонтальних та ієрархічних систем є одним з важливіших факторів підвищення ефективності суспільного виробництва.

Правосуб'єктність — це властивість всіх учасників правовідносин. Разом

з тим для деяких учасників характерні окремі її аспекти — правоздатність, дієздатність, компетенція [13, 135].

Правосуб'єктність органів, що виконують власні функції державного керівництва, позначається в юридичній науці, законодавстві та на практиці спеціальною категорією, такою як «компетенція» [14].

Компетенція виражає адміністративну правосуб'єктність. Своєрідність компетенції полягає в тому, що, по-перше, права та обов'язки, що становлять компетенцію, розподіляються між підрозділами державних органів та посадовими особами; по-друге, в компетенції власні права тісно пов'язані з обов'язками. Юридично-головним в компетенції є власні права державних органів (права на активні юридично значимі дії).

Таким чином, участь державних органів в різного роду відносинах характеризується рядом особливостей. Однією з таких особливостей є те, що основною характеристикою органів держави як учасників правовідносин є компетенція. Термін «компетенція» від лат. «competentia» означає приналежність по праву, тобто коло повноважень установ чи осіб. В її трактовці простежуються різні підходи. Традиційно під компетенцією розуміють — сукупність встановлених нормативними правовими актами завдань, функцій, прав і обов'язків (повноважень) державних органів, посадових осіб, суспільних організацій, комерційних і некомерційних організацій [15]; сукупність встановлених в офіційній юридичній чи неюридичній формі прав і обов'язків, тобто повноважень будь-якого органу або посадової особи, які визначають можливості цього органу або посадової особи приймати обов'язкові до виконання рішення, організувати та контролювати їх виконання, вживати у необхідних випадках заходів відповідальності тощо [4, 196].

Компетенція — важлива гарантія дотримання законності в розгляді відносин. Вважається, що будь-яка система може бути ефективною лише тоді, коли її діяльність здійснюється суворо в рамках конституції та чинних законів, коли чітко розмежовуються сфери діяльності і компетенція державних органів, коли дотримуються права і свободи громадян.

Досить часто вченими застосовуються такі поняття: права та обов'язки, повноваження, функції та предмети ведення, підсудність та підвідомчість, юрисдикція. Так, наприклад, Б. М. Лазарев характеризує компетенцію органу управління як його право й обов'язок здійснювати конкретні управлінські функції в певній сфері. Інформація, прогнозування, координація, контроль, планування не є юридичними явищами, рівно як і предмети ведення як зовнішні управлінські об'єкти [16].

Д. Н. Бахрах до поняття «компетенція» включено владні повноваження або обов'язки і права, а також підвідомчість [17]. Існує інший підхід до даної проблеми, що передбачає розгляд головних функцій управлінських органів як види впливу на об'єкти управління. Вони розбиваються на підфункції, дії й операції з різним ступенем владних повноважень. І. Л. Бачило вважає таку класифікацію найбільш доцільною [18]. Щодо судових органів, то для них більш характерним є поняття юрисдикції [19].

Ю. А. Тихомиров пише, що держава являє собою складну соціально-управлінську систему. Її елементи — громадяни, територія і кордони, устрій публічної влади, публічні функції, бюджет та податки, офіційна участь у мировому співтоваристві — самі є підсистемами, пов'язаними між собою. Динаміка цілей і функцій держави суттєво впливає на останні елементи, рівно як і зазнають і їх впливу [20]. Кожний державний орган діє від імені держави на основі закону і наділений владними повноваженнями, публікує обов'язкові для виконання правові акти. Таким чином, компетенція розуміється як законно встановлений обсяг публічних справ, що виконуються уповноваженим суб'єктом.

Правовою основою державних правовідносин з державними утвореннями є їх компетенція, яка являє собою сукупність прав і обов'язків, які існують у загальних правовідносинах. Державна компетенція знаходиться у тісному зв'язку з її функціями.

Відомо, що функції держави поділяються на внутрішні та зовнішні. Відповідно до цього і компетенція держави охоплює обидві ці сторони державної діяльності. Її компетенція досить обширна, тому ті права і обов'язки, які є основою для взаємовідносин між державами, між державою і державними утвореннями, становлять деяку частину усієї внутрішньої та зовнішньої компетенції держави.

До елементів компетенції належать предмети ведення як юридично визначені сфери і об'єкти впливу, а також владні повноваження як гарантована законом міра приймання рішень. Також до елементів можна віднести цілі як довгострокову нормативну орієнтацію, що має свій вираз у безперервному рішенні виникаючих завдань за допомогою здійснення компетенції. До елементів компетенції належить обов'язковість дій, при їх наявності компетенція має публічно-правове забезпечення за допомогою різних засобів.

Компетенція притаманна всім державним інститутам й органам (президент, парламент, уряд, міністерство і т. п.). Як вже зазначалося вище, сфера діяльності судів визначається юрисдикцією. Місцевому самоврядуванню притаманна владна компетенція та відповідні державні повноваження. Необхідно звернути увагу на наявність компетенції керівників органів та їх структурних підрозділів, посадових осіб і деяких категорій державних службовців. Їхні функції включають повноваження більш конкретного характеру, доповнені формами взаємовідносин, підставами і видами відповідальності. Однак не завжди законодавчі вимоги до посади чітко конкретизуються в положеннях і посадових інструкціях. Компетенція визнається і встановлюється передусім нормами конституційного, адміністративного, фінансового, кримінального та міжнародного публічного права. Вона визначається статутними і тематичними законами та іншими актами, положеннями та ін. Реалізується компетенція за допомогою норм всіх галузей права, що є важливим моментом для правозастосовчої діяльності.

Таким чином, правовий статус як властивість індивідуального суб'єкта права та компетенція як властивість колективного суб'єкта права є досить цікавими і актуальними напрямками у дослідженні специфіки такого питання, як

суб'єкт права. Підсумовуючи можна зазначити, що дані категорії посідають значне місце у багатьох вітчизняних і зарубіжних дослідженнях і що в різних галузях виступають різні властивості суб'єктів правовідносин.

Література

1. Матузов Н. И. Личность. Права. Демократия. Теоретические проблемы субъективного права. — Саратов: Саратов. ун-т, 1972. — С. 189–205.
2. Сурилов А. В. Теория государства и права: Учеб. пособие. — К.; О.: Вища шк., 1989. — С. 395–397.
3. Котлюк В. О. Теория права: Курс лекцій: Навч. посіб. для юрид. ф-ів вузів. — К.: Всптурі, 1996. — С. 100.
4. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) та ін. — К.: Укр. енцикл., 2001. — Т. 3. — С. 196, 441.
5. Локк Дж. Послание о веротерпимости; Два трактата о правлении // Соч.: В 3 т.: Пер. с англ. и лат. / Ред. и сост. А. Л. Субботин. — М., 1998. — Т. 3. — С. 91–406.
6. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141.
7. Про державну службу: Закон України від 16 грудня 1993 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1993. — № 52. — Ст. 490.
8. Брушлинский А. В. Субъект: мышление, учение, воображение. — М.; Воронеж, 1996.
9. Мицкевич А. В. Субъекты советского права. — М.: Юрид. лит., 1962. — С. 26–33.
10. Фоменко П. А. Понятие и юридическое содержание трудовой правосубъектности // Проблемы гражданского права и процесса. — Иркутск, 1970. — С. 200–211.
11. Теория права и государства: Учеб. для вузов / Под ред. Г. П. Манова. — М.: БЕК, 1995. — С. 134.
12. Якимов Ю. Я. Статус субъекта административной юрисдикции и проблемы его реализации. — М., 1999. — С. 19.
13. Халфина Р. О. Общее учение о правоотношении. — М.: Юрид. лит., 1974. — С. 126–128, 135.
14. Алексеев С. С. Общая теория права: В 2 т. — М.: Юрид. лит., 1982. — Т. 2. — С. 152.
15. Тихомирова Л. В., Тихомиров М. Ю. Юридическая энциклопедия / Под ред. М. Ю. Тихомирова. — М., 2001. — С. 422.
16. Лазарев Б. М. Компетенция органов управления. — М.: Юрид. лит., 1972. — С. 11–87.
17. Бахрах Д. П. Административное право России. — М.: БЕК, 2000. — С. 177–178.
18. Бачило И. Л. Функции органов управления. — М., 1976.
19. Тихомиров Ю. А. Компетенция, усмотрение, процедуры: Административно-правовое регулирование в сфере экономических отношений. — М., 2001. — С. 19.
20. Тихомиров Ю. А. Государство: развитие теории и общественная практика // Правоведение. — 1999. — № 3. — С. 3–14.

УДК 340.11

Л. А. Акерман

РЕЦЕПЦІЯ ПРАВА ТА ПРАВОВА АКУЛЬТУРАЦІЯ

В останні роки серед понять, які набули значного поширення в професійній юридичній сфері, особливе місце посідають «рецепція права» та «правова акультурація».

Питаннями рецепції права та правовою акультурацією займалися такі вчені, як Ю. М. Оборотов, Л. В. Авраменко, С. Р. Станік, С. С. Алексеев, К. Ясперс, Ж. Карбоньє, Г. В. Швеков. Цей перелік можна продовжувати й далі, але, незважаючи